

De wereldoorlogen, hun wortels in de Europese cultuur

Gemma Frisius 5 maart 2015

G.J.Stavenga

(samenvatting)

Zonder een goed begrip van de beide wereldoorlogen, met hun buitengewone impact op de Europese samenleving, is onze eigen tijd niet goed te begrijpen.

Centrale stelling van mijn lezing: de beide wereldoorlogen zijn geen noodlottige ontsporingen maar ze zijn diep geworteld in het geheel van de Europese samenleving. Op drie niveaus kan gepoogd worden het ontstaan van deze oorlogen te begrijpen.

1. Er kan gekeken worden naar de concrete oorzaken die de oorlogen deden uitbreken. Hierover zal ik slechts kort iets zeggen.
2. De aandacht kan ook gericht worden op de mentale achtergrond ervan, hoe m.n. allerlei vormen van oorlogsgeweld een erfenis waren van de 19^e eeuw.
3. Een nog diepere laag betreft de vraag hoe ze begrepen kunnen worden in het licht van de algehele ontwikkeling van de Europese samenleving in de afgelopen eeuwen. (Deze vraag heb ik proberen te beantwoorden in mijn boek "Verheldering van de werkelijkheid" uit 2011, p. 257-262).

Eerst kort over WO I. Aan de orde komt de enorme bewapeningswedloop in de 15 jaren vóór 1914 en het oorlogsentousiasme van grote groepen mensen. Zie b.v. Jan Romein, Op het breukvlak van twee eeuwen, p. 163: "Europa dreef naar de oorlog". Dan WO II. Wel waren WO I en de crises daarna voor het aan de macht komen van de nazi's cruciaal, maar hun ideologische wortels en de aard van hun geweld grijpen veel verder terug. Hun imperialisme, extreem nationalisme, hun eugenetica, anti-semitisme, enz. vonden allen hun oorsprong in algemene 19^e eeuwse Europese praktijken. De nazi's namen m.n. de praktijken van de 19de eeuwse kolonisatoren over. Veel materiaal hierover is te vinden in het werk van de Italiaanse historicus Enzo Traverso, De oorsprong van het nazi geweld, een Europese genealogie (2010). Ook in hun geautomatiseerde moorden namen de nazi's veel over van gangbare Europese praktijken. Vergl. ook Vasili Grossman, "De hel van Treblinka" (opgenomen in Een klein leven, 2014, p.134, 144). De conclusie van Traverso, (p.123, 126): In zekere zin was het unieke van nazi-duitsland dat daarin de synthese plaatsvond van uiteenlopende elementen die overal in Europa aanwezig waren maar dan in minder geladen vorm, of zonder zich te vermengen tot een giftige cocktail. Nu over het derde niveau. We moeten daartoe de aandacht richten op de aard van de onderlinge relaties tussen de Europese natiestaten. De vrede van Munster in 1648 betekende de erkenning en bevestiging van een nieuwe internationale orde van onafhankelijke staten.

Die structuur verandert ingrijpend omstreeks 1900, t.g.v. een groot aantal factoren (handel, wetenschap en techniek). Zie het boek van Romein. Ook de historicus Philip Blom wijst er op in zijn boek *De duizelingwekkende jaren; Europa 1900-1914* (2009), dat eerder 1900 dan 1914 het omslagpunt was (p.13): "De eerste wereldoorlog was niet de oorzaak van, maar een katalysator voor het uiteenvallen van de oude structuren." Er is door de eigen-ontwikkeling van Europa een mondiale wereld ontstaan waarin de afzonderlijke staten steeds sterker onderling afhankelijk waren. In zo'n kwalitatief veranderde wereld toch weer traditioneel nationalistisch optreden (of zelfs zoals bij de nazi's extreem nationalistisch), moet wel tot catastrofale wereldcrises leiden. Na WO II zijn de onderlinge relaties nog intenser geworden. Daardoor is nu het gif van het nationalisme nog gevaarlijker. De opgave voor onze tijd: de eigenheid, de relatieve autonomie van je land bewaren tegelijk met het volledige participeren aan de wereldgemeenschap.